

Учбова діяльність як провідний чинник розвитку особистості молодшого школяра

С. В. Підлісна

Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: cveta48@ukr.net

Paper received 25.01.18; Revised 28.01.18; Accepted for publication 29.01.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2018-154VI64-19>

Анотація. У статті викладено результати теоретичного аналізу проблеми розвитку особистості молодшого школяра. Було встановлено, що учбова діяльність є провідним чинником в розвитку особистості молодшого школяра. Розглянуто поняття «учбова діяльність». Зазначається, що молодший шкільний вік є сенситивним, як у навчанні і вихованні, так і у розвитку особистості.

Ключові слова: молодший школяр, розвиток особистості, провідна діяльність, учбова діяльність, чинники розвитку особистості.

Постановка проблеми. Проблема розвитку особистості в молодшому шкільному віці є актуальною в психологічній науці, оскільки ряд психологічних проблем все ще залишаються недостатньо дослідженими.

Сьогодні перед сучасною школою важливішим завданням є формування в учня уміння самостійно здобувати знання, вміння вчитися. Для цього школа потребує зміни не тільки цілей навчання, а і функцій. Розвиток особистості школяра у молодшому шкільному віці відбувається насамперед у сфері провідної на даному етапі онтогенезу діяльності, а саме учбової.

Важливим залишається особистісно орієнтований підхід до навчання і виховання учнів, переосмислення ідеї навчання в контексті розвитку особистості. Розвиток особистості можливий тільки на основі активізації учбової діяльності, яка надає можливість учню для активних творчих дій. Розв'язання цього завдання неможливе без розуміння вчителем учбової діяльності як провідного чинника розвитку особистості учня. Для ефективного керування процесом учбової діяльності вчитель повинен мати уявлення про її будову, закономірності і вплив на розвиток особистості.

Вихідні передумови. Саме початкова школа є важливою ланкою у розв'язанні зазначеної проблеми. В ній у молодших школярів починають розвиватися необхідні якості особистості і базові вміння учбової діяльності.

Молодший шкільний вік визначається як сенситивний у навчанні, вихованні і розвитку особистості. Саме в цьому віці особистість дитини кардинально змінюється, створюються сприятливі умови для формування її моральності, для трансформації самопізнання, саморегуляції і здатності до оцінювання себе й інших. Основною закономірністю розвитку особистості молодшого школяра в процесі навчання є зміна соціальної позиції на соціальну позицію школяра.

Метою статті є аналіз наукової літератури з проблеми учбової діяльності як провідного чинника розвитку особистості молодшого школяра.

Виклад результатів дослідження. Сучасна психолого-педагогічна наука має значний доробок з розвитку особистості у різних видах діяльності. Згідно з теоретичними положеннями Б.Г. Ананьєва, Л.С. Виготського, В.В. Давидова, Г.С. Костюка, О.М. Леонтєва, С.Д. Максименка, С.Л. Рубінштейна та ін. діяльність розглядається основою психічного розвитку та становлення людини як особистості в цілому. При цьому особливою формою діяльності вчені виділяють учбову діяльність. В

молодшому шкільному віці провідною діяльністю є учбова діяльність.

Молодшими школярами вважають дітей віком від 6/7 до 10/11 років, які навчаються у 1-4 класах сучасної школи. Цей віковий період завершує етап дитинства. У цей час відбувається активне анатомічно-фізіологічне дозрівання організму. Головною особистісною характеристикою молодшого школяра є прийняття і усвідомлення своєї внутрішньої позиції, що дає підстави вважати цей вік зрілим дитинством.

У працях Л. Виготського зазначено, що під час переходу від дошкільного віку до шкільного дитина стає важкою у вихованні та змінюється її ставлення до оточуючих. Шкільний вік важливий для психічного та соціального розвитку дитини. Вступ дитини до школи створює різкі зміни у її житті та діяльності. Молодший школяр втрачає свою безпосередність. У шкільному навчанні продовжують розвиватися фізичні та розумові сили, формуються психічні властивості, що спричиняють нову соціальну ситуацію розвитку дитини [4].

Е. Еріксон називав молодший шкільний вік латентним «шкільним віком». В цьому віці дитина оволодіває елементарними культурними навичками, навчається у школі, провідною діяльністю стає учіння, спрямоване на досягнення знань, зростає здатність дитини до логічного мислення і самодисципліни, а також до спілкування з ровесниками у відповідності до встановлених правил. З'являється внутрішнє прагнення до навчання і успіхів у ньому. У дітей цього віку з'являється любов до праці. Діти намагаються дізнатись, що із чого одержується і як воно діє. Інтерес до цього має підкріплюватись і задовольнятися оточуючими людьми [14].

Але для молодших школярів характерним є й те, що передусім в них зберігається потреба у грі. Ігрова діяльність має велике значення для розвитку спонукальної сфери учня, в тому числі й для розвитку свідомого бажання вчитися. Саме у грі відбувається перехід від мотивів як досвідомих, афективних забарвлених, безпосередніх бажань до спонукань намірів.

Л.С. Виготський визначав психологічний вік як «новий етап побудови особистості, її діяльності, її психічні й соціальні зміни, які вперше виникають на даному віковому етапі і які в найголовнішому визначають свідомість дитини, її відношення до середовища, її внутрішнє й зовнішнє життя, весь хід її розвитку в даний період» [4].

С.Д. Максименко зазначає, що саме «провідна діяльність є передумовою, основою виникнення і диференці-

ації нових видів діяльності, її роль у психічному розвитку дитини полягає не стільки у вдосконаленні окремих функцій, скільки у зміні міжфункціональних зв'язків і відношень, які визначають розвиток кожної психічної функції [12, с.12].

Характер провідної діяльності, її структура, види та їх ієрархія мають фундаментальне значення для розвитку дитини, а значить, і для аналізу індивідуальних особливостей її розвитку в конкретних умовах та формування певних особистісних якостей і властивостей.

Для дітей молодшого шкільного віку провідним видом діяльності є учбова. В ній формуються основні новоутворення молодших школярів у пізнавальній (внутрішній план дій, пізнавальна потреба, довірливість усіх психічних процесів) та особистісній сферах (потреба в самоствердженні, самооцінка, рефлексія тощо).

Г.О. Балл визначає учбову діяльність як будь-яку діяльність, основна функція якої полягає в оволодінні засобами інших діяльностей [2].

В.В. Давидов вказує на те, що термін «учбова діяльність» позначає один із типів відтворюючої діяльності дітей [6].

Д.Б. Ельконін вважав, що учбова діяльність - це діяльність спрямована і має своїм змістом оволодіння узагальненими способами дій у сфері наукових понять [7].

Г.С. Костюк розглядає учбову діяльність як процес взаємодії, «спільну діяльність вчителя і учня» [8].

П.А. Гончарук визначає учбову діяльність як «активне, цілеспрямоване учіння школярів, яке розгортається на ґрунті адекватної мотивації (пізнавального інтересу, обов'язку, схильностей і здібностей), розумової активності, а також саморегуляції» [5].

Також, зазначимо, що еквівалентним цьому поняттю «учбова діяльність» також використовується термін «учбовий процес».

Як зазначає С.Д. Максименко, «учбова діяльність дитини - це період цілісного і повнокровного життя її у шкільні роки, а взаємозв'язок усіх моментів цього життя є закономірністю людського розвитку, яка служить психологічною основою єдності і нерозривності її навчання і психічного розвитку» [12, с.7].

Особистість ми розуміємо як специфічне людське утворення, породжене соціальним середовищем і вихованням у процесі його активної трудової діяльності.

За теоріями С. Л. Рубінштейна [10], О. М. Леонтьєва [11], і О. Г. Асмолова [1], особистість формується в діяльності та народжується з діяльності. Особистість, на їхню думку, виступає, з одного боку, як умова діяльності, а з іншого – як продукт діяльності. «Спільна доцільна предметна діяльність людей» являє собою вихідну, «породжувальну» основу розвитку особистості. «Власний психічний розвиток особистості опосередковано її діяльністю», – підкреслював С.Л. Рубінштейн [10].

А. Маслоу, К. Роджерс, К. Юнг кваліфікують дитину як цілісну унікальну особистість, спрямовану на повну реалізацію Я². Зазначені теорії розглядають розвиток як поступові ланки переходів дитини з біологічного на соціальний та індивідуальний рівні.

Залежно від рушійних сил виокремлюють такі види розвитку і формування особистості: стихійний, цілеспрямований, саморозвиток і самоформування. Розвиток особистості залежить від спадковості, середовища та виховання.

Розвиток особистості - це складний процес, в якому рівні розвитку постійно змінюються. Розвиток пізнавальних психічних процесів, емоцій і почуттів, волі, потреб, інтересів, ідеалів і переконань, свідомості та самосвідомості, здібностей, темпераменту та характеру, вмінь, навичок і звичок перебуває у складній міжетапній взаємодії. Вищі рівні зароджуються на попередніх етапах, але й особливості попередніх вікових етапів виявляються на наступних етапах. У процесі учбової діяльності теоретичні засоби орієнтування в навколишній дійсності, що історично склалися в суспільному досвіді людей, перетворюються в особисті здібності учнів.

Учбова діяльність як присвоєння, інтеріоризація кожним індивідом певної системи набутих людством знань, соціальних норм і духовних цінностей передбачає співпрацю учня і вчителя, учня й іншого учня, рівноцінність їх позицій, особистісний розвиток учня і ставлення до нього як активного, свідомого, самостійного, відповідального учасника навчально-виховного процесу.

Л.С. Виготський стверджував, що «навчання свою провідну роль у розумовому розвитку здійснює, перш за все, через зміст засвоєваних знань» [4].

В.В. Давидов зазначав, що «розвивальний характер навчальної діяльності як провідної діяльності в молодшому шкільному віці пов'язаний з тим, що її змістом є теоретичні знання». Накопичені людством наукові знання і культура засвоюються дитиною через осягнення навчальної діяльності [6].

Учбова діяльність молодших школярів не існує в готовій формі. Вона формується у процесі оволодіння школярами вміння вчитися. У структурі учбової діяльності прийнято виділяти такі компоненти, як мета (засвоєння певних знань, умінь та навичок), учбові ситуації (задачі) і учбові дії та операції.

Учбові ситуації є специфічними. По-перше, тут школярі мають засвоїти загальні способи виділення властивостей понять та розв'язання певного рівня конкретно-практичних завдань. По-друге, відтворення зразків таких способів є основною метою навчальної роботи. Вчитель ставить молодших школярів у такі умови, коли вони мають шукати загальний спосіб розв'язання всіх конкретно-практичних задач певного типу.

Учбова діяльність, маючи складну структуру, проходить довгий шлях становлення. Її розвиток буде продовжуватись на протязі всіх років шкільного життя, але основи закладаються в перші роки навчання.

Вчені зазначають, що на психічний (розумовий і моральний) розвиток школяра впливає не будь-яка навчальна діяльність, а тільки цілеспрямовано сформована і здійснювана при постійній активній участі в ній самого учня як її суб'єкта (Г.О. Балл, Л.І. Божович, В.В. Давидов, А.К. Маркова, С.Д. Максименко, Ю.І. Машбиць, В.В. Рибалка, М.Л. Смульсон, Ю.М. Швалб, І.С. Якиманська).

На думку таких вчених, як М.Й. Боришевський, П.В. Лушин, Я.Л. Коломінський, С.Л. Рубінштейн, особистість є суб'єктом власного розвитку, оскільки в активній творчій діяльності найповніше може проявитися і розвинути унікальний потенціал конкретного індивіда.

С.Д. Максименко зазначає, що «проблема єдності розвитку і виховання у навчанні виступає як співвідношення значення (форма узагальненого і відображеного об'єктивного людського досвіду, ідеальна духовна фор-

ма суспільної людської практики) і особистісного смислу (відношення суб'єкта до відображуваного предмета) [12, с.11].

Також С.Д. Максименко вказує на «серйозний виховний недолік сучасного навчального процесу, який полягає в тому, що знання, які здобуваються учнем, включаються в основному в систему дій, причому цілі конкретних дій жорстко формуються, задаються у формі різного типу задач: фізичних, математичних, тобто тих, які він виконує. Засвоєні знання (яких дитині не вистачає) набувають виховного значення лише у зв'язку зі здійсненням різних видів діяльності» [12, с.13].

Учбова діяльність школяра надзвичайно складна і має певну структуру. Г. С. Костюк вважав, що вона включає такі компоненти, як мету (завдання), об'єкти (дані практично, наочно або вербально), мотиви, способи дій, за допомогою яких перетворюються об'єкти та їх результати (такими є прогресивні психічні зміни в учнів як суб'єктів цієї діяльності). Вона також включає спілкування учнів з учителем і між собою, ставить свої вимоги до уважності, свідомої вольової регуляції дій, наполегливості у переборенні труднощів [9].

Виділяють такі компоненти учбової діяльності, як мотивація, учбова задача, учбові дії, контроль та оцінка.

Л.І. Божович встановила, що учбова діяльність дитини спонукається двома видами мотивів, що мають різне походження і різну психологічну характеристику. Одні із них виникають в самій учбовій діяльності, безпосередньо за змістом і процесом учіння - пізнавальні мотиви. Інші «лежать ніби за межами учбового процесу». Ці мотиви, - «виникають із всієї системи стосунків, що існують між дитиною і оточуючою дійсністю» [3].

Важливим структурним елементом учбової діяльності є учбові задачі. Д. Б. Ельконін відзначав, що їм належить центральне місце. Інші компоненти учбової діяльності (учбові дії, контроль, оцінка) мають своє специфічне значення компонентів учбової діяльності лише тому, що вони задаються і мають місце в ситуації учбової задачі. «Основна відмінність учбової задачі від будь-яких інших задач, - писав він, - полягає в тому, що її мета і результат є зміною самого діючого суб'єкта, що ґрунтується на оволодінні певним способом дій, а не у зміні предметів з якими діє суб'єкт» [7]. Іншими словами, учбова задача - це не просто задача на засвоєння тих чи інших знань, умінь і навичок, а задача на самозмінення суб'єкта, що здійснюється завдяки оволодінню певними способами дій.

В. В. Давидов встановив, що дійсна зміна індивіда як суб'єкта діяльності відбувається не внаслідок засвоєння часткових способів здійснення тих чи інших дій, а завдячуючи змістовому (теоретичному) узагальненню тих внутрішніх відношень об'єкта, які визначають собою способи дій з ним, являються їх генетичною основою. Саме виявлення об'єктивних основ способів здійснення дій в тій чи іншій області людської діяльності і їх узагальнення в формі наукових понять якісно змінює можливість суб'єкта, роблячи його здатним самостійно розв'язувати цілий клас конкретних задач. Зміст цілей учбової діяльності і складають «наукові поняття, закони науки і, що спираються на них, загальні способи виділення властивостей понять чи розв'язку деякого класу конкретних практичних задач» [6].

У молодшому шкільному віці відбувається інтенсивне засвоєння учбових дій. Учні опановують основами моделювання, умінням переходити від предмета до його моделі і навпаки (від моделі до предмета), вчать розрізняти об'єкт і знак, що цього заміняє. Формується можливість переводити предметні дії у внутрішній план. Важливо навчити молодших учнів способам та прийомам навчальних дій, тобто навчити працювати з матеріалом, перетворювати його, розчленовувати, виділяти визначені сторони, порівнювати їх, систематизувати [12].

Авторитет першого вчителя в очах учнів молодших класів часто перевершує авторитет батьків. Д.Б. Ельконін зазначав, що дитина є емоційно чутливою до ставлення вчителя. У першому класі школяр чітко виконує умови та правила педагога. За лояльності вчителя, дитина може порушувати накази та дисципліну в класі. Вимогливість і стриманість учителя діти пов'язують з серйозністю нового для них виду діяльності – учіння [7].

Молодший шкільний вік – це також період позитивних змін та перетворень, що відбуваються з особистістю.

На розвиток особистості молодшого школяра впливають як біологічні (тип НС, задатки) чинники, так і соціальні. До соціальних чинників можна віднести: провідну діяльність, вчителя (його особистісні якості), класний колектив, сім'ю, вулицю, культуру.

Шкільне навчання сприяє розвитку емоційно-вольової сфери та характерологічних властивостей у молодших школярів.

Учитель початкових класів – це єдиний «організм взаємовпливу». Почуття та емоції відіграють значну роль у навчальній роботі. Від того, які емоції вона викликає, багато в чому залежить якість навчання. Зацікавленість, захопленість, впевненість у своїх силах, задоволення – усе це стає стимулом до навчання. Підтримка позитивної емоційності стає одним із найважливіших завдань для вчителя початкової школи, адже саме навчальна діяльність має давати дитині насолоду від пізнання довкілля. На думку Л.І. Божович, для зміцнення емоційного позитивного ставлення учнів до школи слід приділити увагу індивідуальним можливостям та відмінностям, пам'ятаючи, що серед них є впевненість і невпевненість у своїх силах, що є діти, які намагаються проявляти активність, демонструючи цим ставлення до школи і вчителя, але є такі, які прагнуть бути непоміченими у класі, чітко не виражають своє ставлення до школи [3, с. 153-159].

Висновки. Молодший шкільний вік визначається як чутливий у навчанні, вихованні і розвитку особистості, є періодом позитивних змін та перетворень, що відбуваються з особистістю. Розвиток особистості школяра у молодшому шкільному віці відбувається насамперед у сфері провідної на даному етапі онтогенезу діяльності, а саме учбової. Основною закономірністю розвитку особистості молодшого школяра в процесі навчання є зміна соціальної позиції на соціальну позицію школяра.

Але для молодших школярів характерним є й те, що передусім в них зберігається потреба у грі. Ігрова діяльність має велике значення для розвитку спонукальної сфери учня, в тому числі й для розвитку свідомого бажання вчитися.

Учбова діяльність має складну структуру і є процесом взаємодії, спільною діяльністю вчителя і учня. В ній виділяють такі компоненти, як мотивація, учбова задача, учбові дії, контроль та оцінка.

Для ефективного керування процесом учбової діяльності вчитель повинен мати уявлення про її будову, закономірності і вплив на розвиток особистості.

Таким чином, результати проведеного дослідження дозволяють стверджувати, що провідним чинником розвитку особистості молодшого школяра є учбова діяльність.

Перспективи подальших досліджень. У подальшому планується глибше вивчити проблему психологічних чинників розвитку особистості молодших школярів, добір адекватних методів та методик дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Асмолов А.Г. Психология личности: культурно-историческое понимание развития человека / А.Г. Асмолов. – М.: Смысл. 2007 – 528 с.
2. Балл Г.А. Теория учебных задач: Психолого-педагогический аспект / Г.А. Балл. – М.: Педагогика, 1990. – 184 с.
3. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте: Психологическое исследование / Л.И. Божович. – Акад. пед. наук СССР. – М.: Издательство «Просвещение», 1968. – 464 с.
4. Выготский Л.С. Вопросы детской психологии / Л.С. Выготский. – СПб.: Союз, 1997. – 224 с.
5. Гончарук П. А. Психология навчання / П. А. Гончарук. – К.: Вища шк. Вид-во при КДУ, 1985. – 143 с.
6. Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения: Опыт теоретического и экспериментального психологического исследования / В.В. Давыдов. – М.: Педагогика, 1986. – 240 с.
7. Эльконин, Д. Б. Психология обучения младшего школьника / Д.Б.Эльконин. – М.: «Знание», 1974. – 64 с.
8. Костюк Г.С. Актуальные вопросы обучения и развития младшего школьника / Г.С. Костюк // Обучение и развитие младших школьников: Материалы межреспубликанского симпозиума. – К., 1970. – С. 3 – 8.
9. Костюк Г.С. Навчання і розвиток особистості / Г.С. Костюк. – К.: Рад. школа, 1968. – № 6. – С. 967.
10. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – 2-е изд. (1946г.) – СПб.: 2002 – 720 с.
11. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.
12. Максименко С.Д. Генетико-психологічні проблеми становлення особистості / С.Д. Максименко // Психологічні чинники самодетермінації особистості в освітньому просторі: Колективна монографія / [Максименко С.Д., Куценко-Лада Г.В., Пророк Н.В. та ін.]; за редакцією Максименка С.Д. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. – 400 с.
13. Максименко С.Д. Психологія учіння людини: генетико-моделюючий підхід: монографія / С. Д. Максименко. – Київ: Слово, 2013. – 592 с.
14. Erikson E. H. (1966): «Identität und Lebenszyklus», Frankfurt a/M, 2.A., 1973.

REFERENCES

1. Asmolov A.G. Psihologija lichnosti: kul'turno-istoricheskoe ponimanie razvitiya cheloveka / A.G. Asmolov. – M.: Smysl. 2007 – 528 s.
2. Ball G.A. Teorija uchebnyh zadach: Psihologo-pedagogicheskij aspekt / G.A. Ball. – M.: Pedagogika, 1990. – 184 s.
3. Bozhovich L. I. Lichnost' i ee formirovanie v detskom vozraste: Psihologicheskoe issledovanie / L.I. Bozhovich. – Akad. ped. nauk SSSR. – M.: Izdatel'stvo «Prosveshhenie», 1968. – 464 s.
4. Vygotskij L.S. Voprosy detskoj psihologii / L.S. Vygotskij. – SPb.: Sojuz, 1997. – 224 s.
5. Goncharuk P. A. Psihologija navchannja / P. A. Goncharuk. – K.: Vishha shk. Vid-vo pri KDU, 1985. – 143 s.
6. Davydov V.V. Problemy razvivajushhego obuchenija: Opyt teoreticheskogo i jeksperimental'nogo psihologicheskogo issledovanija / V.V. Davydov. – M.: Pedagogika, 1986. – 240 s.
7. Jel'konin, D. B. Psihologija obuchenija mladshhego shkol'nika / D.B.Jel'konin. – M.: «Znanie», 1974. – 64 s.
8. Kostjuk G.S. Aktual'nye voprosy obuchenija i razvitiya mladshhego shkol'nika / G.S. Kostjuk // Obuchenie i razvitie mladshih shkol'nikov: Materialy mezhrespublikanskogo simpoziuma. – K., 1970. – S. 3 – 8.
9. Kostjuk G.S. Navchannja i rozvitok osobistosti / G.S. Kostjuk. – K.: Rad. shkola, 1968. – № 6. – S. 967.
10. Rubinshtejn S.L. Osnovy obshhej psihologii / S.L. Rubinshtejn. – 2-e izd. (1946g.) – SPb.: 2002 – 720 s.
11. Leont'ev A.H. Dejatel'nost'. Soznanie. Lichnost' / A.N. Leont'ev. – M.: Politizdat, 1975. – 304 s.
12. Maksimenko S.D. Genetiko-psihologichni problemi stanovlennja osobistosti / S.D. Maksimenko // Psihologichni chinniki samodeterminacii osobistosti v osvith'omu prostori: Kolektivna monografija / [Maksimenko S.D., Kucenko-Lada G.V., Prorok N.V. ta in.]; za redakciju Maksimenka S.D. – Kirovograd: Imeks-LTD, 2013. – 400 s.
13. Maksimenko S.D. Psihologija uchinnja ljudini: genetiko-modeljujuchij pidhid: monografija / S. D. Maksimenko. – Kiiv: Slovo, 2013. – 592 s.
14. Erikson E. H. (1966): «Identität und Lebenszyklus», Frankfurt a/M, 2.A., 1973.

Educational activity as a leading factor of the personal development of primary school pupil

S. V. Pidlisna

Abstract. The article presents the results of a theoretical analysis of the problem of the development of the personality of the primary school pupil. It was found that educational activity is a leading factor in the development of the personality of the primary school pupil. The notion of "learning activity" is considered. It is noted that the younger school age is sensitive, both in teaching and upbringing, and in the development of personality.

Keywords: primary school pupil, personality development, leading activity, educational activity, personality development factors.

Учебная деятельность как ведущий фактор развития личности младшего школьника

С. В. Подлесная

Аннотация. В статье изложены результаты теоретического анализа проблемы развития личности младшего школьника. Было установлено, что учебная деятельность является ведущим фактором в развитии личности младшего школьника. Рассмотрено понятие «учебная деятельность». Отмечается, что младший школьный возраст является сенситивным, как в обучении и воспитании, так и в развитии личности.

Ключевые слова: младший школьник, развитие личности, ведущая деятельность, учебная деятельность, факторы развития личности.